L-Ewwel Stamperija f'Malta

Ta' ĠUŻE' GATT

GHALKEMM il-Gran Mastru ra tgħosfor u tgħib minn quddiem għajnejh kull tama li kellu—li jasal fi ftehim ta' ġieħ għalih ma' Ruma, biex idaħħal l-Istampa f'Malta—ma qatax jiesu għal kollox. Laskri baqa' dejjem b'moħħu jħewden u jtektek fuq dil-biċċa, ħalli jara kif jagħmel, jew mil-liema triq kellu jberren, biex ikun jista' jgħaddi u jasal għal dak il-jum mixtieq minnu bi ħrara kbira. Fl-aħħar, wara ħafna taħbil ir-ras, tnebbah b'ħaġa, fejn biha deherlu, li, kemm-il-darba jwettaqha, għandu l-ħila mnejn jasal fil-ħsieb tiegħu, u b'hekk, flok ma jkun daħal mill-bieb, jirnexxilu jdeffes rasu mit-tieqa. Iżda, billi minn dak kollu li ġarrab hu, f'dik il-ħedma ta' qabel li kien għamel ma' Ruma, Laskri basar ukoll x'seta' jkun aktarx ħruġ għażilha. Fuq hekk, ma riedx li jindaħal għaliha hu, biex, kemm-il darba din ma tgħaddix 'il quddiem u sseħħ b'wiċċ il-ġid, ma jkunx deher hu li għamel dik is-sura kerha—ħaġa li kienet tagħti ħafna f'għajnejn in-nies, bħala Sultan ta' Malta.

Biex jagħmilha ta' Ċirinew f'din il-biċċa, inqala' wieħed barrani, iżda sudditu ta' l-Ordni, jismu Pompew de Fiore. Dan, billi kien jaf bix-xewqa kbira li kellu Laskri, ġie 'l quddiem u talab li jindaħal hu biex, bi flusu, jikseb Stamperija u jġib wieħed (Stampatur) jaħdem fiha hawn Malta. Il-Gran Mastru tah, u Pompew irnexxielu jħassel l-għodod ta' l-Istampa, fejn bihom waqqaf l-ewwel Stamperija fi Gżiritna.

Pompew għammar l-Istamperija minn kollox, u hejjieha li tista' tibda taħdem. Iżda, qabel xejn ma jagħti bidu għax-xogħol fiha, deherlu li kellu jaħseb għal rasu, billi jsejjes qagħdietu fis-sħiħ, biex 'il quddiem, ħadd ma jkun jista' jfixklu fis-Sengħa li semmejna—ħaġa li ħadd ma jista' jlumu għaliha.

Għedna li Pompew ried idabbar rasu. Bagħat talba għalhekk lill-Gran Mastru, fejn qallu li jkun ħanin, billi jogħġbu jagħtih li jista' jibda x-xogħol fiha. Iżda xtaq, li dawk in-nies li sa jkollu miegħu, biex jaħdmu fl-Istamperija tiegħu, ikunu meħlusa minn

kull dmir ta' għases (1). Talab ukoll is-setgħa li, barra minnu u minn niesu, ħadd ma jista' jkollu Stamperija oħra f'dawn il-gżejjer. Dis-setgħa kienet tisthoqq li tiġi mogħtija lilu u lil niesu, billi hu kien l-ewwel wieħed li daħħal is-Sengħa ta' l-Istampa f'Malta. U dan irnexxielu jagħmlu wara ħafna taħbit, tiġbid u nfiq ta' flus. Terġa', jekk jagħtih kif talab, dan ikun ta' bosta fejda, tibġil u għajnuna għalih. Mhux biss, imma b'hekk jagħmel ukoll il-qalb u l-ħila lill-oħrajn, biex jitħajru jiġu 'l quddiem u jidħlu għal ħwejjeġ oħra li jkabbru u jagħnu dawn il-Gżejjer f'kollox, kemm fil-għajn u kemm fil-ġid.

Għat-talba li Pompew għamel, il-Gran Mastru tah is-setgħa li, għal 20 sena, li jibdew mis-17 ta' Ġunju, 1642, jista' jħaddem l-Istamperija tiegħu f'dawn il-Gżejjer ta' Malta u Għawdex. Dis-setgħa tiswa mhux biss għalih, imma għal niesu wkoll li jiġu warajh jew għal dawk li jkollhom is-setgħa minn għandhom biex iħaddmu Stamperija hawn. Dan kellu jissokta jsir u jitwettaq, sa kemm biss dawn jibqgħu jżommu l-Istamperija tagħhom imhejjija dejjem li taqdi għax-xogħol li jista' jinqala'. Tah ukoll li, ma' tul iż-żmien imsemmi, dawk l-erba' min-nies li jitħaddmu fis-Sengħa ta' l-Istampa, ikunu meħlusa minn kull dmir ta' għases (2). Imma biex jistampaw xi ħaġa, imqar żgħira kemm tkun żgħira, qabel trid tinqala' s-setgħa mingħand il-Gran Mastru, jew mingħand dak li jkun maħtur minnu għalhekk. Dis-setgħa, barra milli trid tkun mogħtija bil-miktub, trid tinġieb ukoll fil-ktieb li jinħareġ. Iżda, jekk jistampaw xi ħaġa, jew imqar jaħbtu

(1) Fi żmien l-Ordni, kull min igħammar f'Malta u jkun jiflaħ, kien irid jagħmilha ta' suldat fil-Milizzja. Iż-żmien kien minn 16 sal-65 sena. Minn dawn kienu jagħżlu dawk li kellhom 18-il sena u mhux aktar minn 60, biex kull meta jmisshom, kienu jagħmlu l-għases bil-lejl ma' tul il-plajja kollha ta' Malta, ħalli jgħassu għat-Torok, li dawn ma jiġux għall-għarrieda u jaħbtu għal Gżiritna. Billi dawn filgħodu jisbħu għajjiena, minħabba l-lejl għassa li jagħmlu, Pompew xtaq li, dawk li miegħu, jiġu meħlusa mill-biċċa xogħol iebsa li semmejna, biex, mal-jum, ikunu jistgħu jiflħu jaħdmu fl-Istamperija tiegħu; u b'hekk ma jintilefx xogħol, iżda jlaħħaq mal-ħedma li tinqala'.

(2) A. A. Gauci, fil-kitba li ġieb fil-"Malta" tal-10 ta' April, 1937, dwar l-Istampa f'Malta, fisser ħażin dan id-Degriet, jew Bolla, tal-Gran Mastru. Gauci qal: "gli diede quattro guardie per vigilare la nuova stamperia," li jfissru: "il-Gran Mastru tah erbgħa min-nies biex igħassu l-istamperija l-ġdida"—għajdun li, kif urejna, ma jaqbel xejn li xejn ma' dak li tgħid l-imsemmija Bolla.

biex jistampawha, mingħajr l-imsemmija setgħa jeħel minnufih il-piena ta' 500 skud tad-deheb, li kellhom jitħallsu lill-Fiskal tal-Qorti (3).

Minn dan id-degriet nieħdu, li milli talab Pompew de Fiore, tista' tgħid, qala' kollox mingħand il-Gran Mastru. Haġa waħda ma kisebx : il-għamla tal-privattiva ta' kif xtaqha u rieda hu, billi, flok għal dejjem, Laskri tahielu għal 20 sena biss, għax hekk tiġi tfisser, fi kliem ieħor, il-grazzja li tah. Ara kemm. Mittheddida li saritlu, wieħed għandu malajr jintebaħ, jaqbad u jifhem li, dik li tah, ma kenitx ħaġ'oħra, għajr privattiva, ladarba għamillu ftehim li din tibqa' għandu, sakemm biss iżomm l-Istamperija f'qagħda li tista' tlaħħaq max-xogħol. Inkella din tispiċċa, billi l-Gvern jibda jħoss ruħu li hu maħlul li jista' jagħti s-setgħa lil xi ħadd ieħor li jdaħħal Stamperija hawn huwa wkoll.

Tabilħaqq dak li Pompew talab, ma kienx jidher li hu xi ħaġa kbira, iżda hu minnu wkoll li, b'dak li xtaq jikseb, ried jorbot lill-Ordni rabta sewwa u għal dejjem—ħaġa li l-ebda Gvern ma jitħajjar, anqas għal ħin wieħed biss, li jidħol għaliha. B'danakollu, għalkemm l-Ordni ma qagħadx għax-xewqa ta' Pompew, bli qala' dan mingħand il-Gran Mastru, kiseb żmien biżżejjed biex jistgħall sewwa miil-ġid li setgħet troddlu u tagħtih l-Istamperija li kellu, bi ħlas tat-taħbit li tħabat u l-flus li nefaq fiha.

Meta Pompew tħajjar jindaħal biex jixtri l-għodod ta' l-Istampa, ħa ħsieb iħassel ħaġa sewwa mill-ewwel, għax, milli jidher, l-Istamperija tiegħu ma kenitx żgħira, iżda mdaqqsa sewwa, ladarba setgħu jitħaddmu erba' min-nies fiha, sa mill-bidu tat-twaqqif tagħha. Terġa' u tgħid, dan jidher ukoll mill-għamla tal-privattiva li qala', billi l-Gran Mastru din tahielu taħt ftehim, li l-Istamperija jibqa' jżommha mhejjija dejjem għax-xogħol li jista' jinqala', inkella jitlef kull setgħa dwarha. Li kieku l-għodda li Pompew kellu, kienet żgħira, dan ma kienx jista' jaqdi biha u jlaħħaq ma' kull għamla ta' ħedma li jitolbu minnu n-nies ta' dawn il-Gżejjer, u, fuq hekk, il-Gran Mastru ma kienx jagħtih ukoll setgħa ta' dik il-qatgħa, billi jintrabat għat-tul taż-żmien li semmejna.

(3) Ark. ta' l-Ord., vol. 470, paġ. 284. Il-Fiskal tal-Qorti ta' dari, kien l-Attorney General tal-lum.

Mela, l-ewwel Stamperija li nibtet fi ħdan l-għażiża Ommna Malta, ma kienet xejn ta' għajb għall-biċċa l-kbira ta' l-Istamperiji li l-lum għandna.

Għalkemm Pompew de Fiore kien l-ewwel wieħed li daħħal u għana lil Gżiritna bis-sengħa ta' l-Istampa, huwa nnifsu ma kien Stampatur xejn. Pompew kien biss is-sid tagħha, bla ma kien jaf jaħdem xejn fiha. Ix-xogħol ta' Pompew f'Malta kien bħala skrivan fil-Fran ta' l-Ordni—f'dawk il-fran li dari kien hemm f'"Old Bakery Street" (Strada Forni), quddiem il-Knisja ta' Santu Wistin, il-Belt. Iżda, terġa' dan kien għall-bidu talħedma tiegħu hawn. Maż-żmien ħa f'idejh it-tmexxija u t-treġija ta' l-imsemmija Fran, flimkien ukoll ma' dawk iż-żewġ imtieħen li dari kien hemm fuq Putirjal, biex jieħu ħsieb it-tħin li jsir fihom.

Billi l-Ordni kien jaħseb 'il quddiem wisq, ra li aktar jaqbel li l-biċċa l-kbira tal-ħwejjeġ ifarfarhom minn fuq dahru u jagħtihom bl-appalt, milli jwaqqaf Dipartimenti għalihom u jitgħabba b'nies imħallsin minnu, biex jeħdulu ħsieb tagħhom huma. Għalhekk insibuh jagħti bl-appalt ukoll fejn kienu jindaħlu ġbir ta' taxxi. U fost l-oħrajn, l-Ifran, il-Boll ta' fuq il-ħobż, il-Biċċerija, illogħob fl-ibliet (4) u fil-Mall (5). Sax-xwieni ġie li xi drabi kien jagħti bl-appalt, għal dak li hu dwar il-ħsieb u t-tgħammir meħtieġ tagħhom, għall-ikel u ħlas tan-nies ta' fuqhom u għall-ilbies

---

(4) Fi żmien l-Ordni, kien jista' jsir il-logħob tal-karti fl-ibliet biss, jiġifieri fl-irħula lè. Naħsbu aktarx li kien maqtugħ li jsir hekk, billi l-Gvern ma kienx jista' jżomm għajnejh fuq il-lagħaba fl-irħula bħalma fl-ibliet, fuq li, f'dak iż-żmien, ftit li xejn ma kien hemm nies tal-Ħaqq fihom. Min jieħu l-appalt tal-logħob, kien iqassam il-karti f'dawk il-ħwienet biss li jiftiehem magħhom dwar kemm kellhom jiġbru u jagħtuh minn kull logħba li ssir. L-akbar qatgħa fil-logħob kienet tista' tkun sa 8 rbgħajja biss. U dan kien isir fi żmien meta n-nies bi rbiegħi kienet tgħaddi l-jum mhux ħażin.

(5) Għalkemm il-Mall sar mill-Gran Mastru Laskri għal xi logħob tal-Kavallieri, maż-żmien dawn telquh. Beda jingħata bl-appalt, u fih kien jista' jidħol kulħadd għal-logħob tal-balla. Iżda, billi nkixef li kien ġied isir logħob oħxon, ħareġ Bandu, fejn ġie mwissi li ħadd ma seta' jilgħab b'aktar minn 12 l-irbiegħi (skud), f'kull logħba li ssir.

tal-qaddiefa : banavolji, ilsiera u ħabsin (6).

L-ewwel darba li Pompew ħa l-Ifran ta' l-Ordni f'idejh, kien fl-20 ta' Settembru, 1637 (7). U taħt il-ħsieb tiegħu damu għal bosta snin, kif jidher mill-kotba ta' l-Ordni li hemm il-Bibljoteka. Għalhekk, meta dan ġieb l-Istamperija tiegħu hawn, fl-1642, qegħ'dha fihom, ħalli tkun taħt għajnejh sewwa, billi hemm ukoll kienet daru. Naħsbu li din kienet f'xi dar milli dari kien hemm fit-Trieq id-Dejqa, qabel ma sar il-"Vincenti Buildings".

Billi, bħalma għedna iżjed lura, Pompew ma kienx Stampatur, kellu jara minn fejn jikseb xi wieħed, biex ikun jista' jagħti bidu għax-xogħol fiha. Iżda bit-tħabrik kollu li għamel, ma rnexxielu jsib lil ħadd. Fl-aħħar, għal din il-biċċa xogħol, tqanqal il-Gran Mastru, billi ndaħal jikteb barra, lin-nies tiegħu, fejn talabhom biex isibulu Stampatur, u jħajruh jiġi lejn Malta.

Għar-rieda tal-Gran Mastru wieġeb malajr ir-Riċevitur ta' l-Ordni li kien hemm f'Messina, jismu Fra Federik Gotho. Dan irnexxielu jsib wieħed, u bagħtu fis lejn Malta. Miegħu bagħat ittra lill-Gran Mastru, li ġġib il-jum 30 ta' Ottubru, 1642. L-ittra wassalha hawn l-Istampatur innifsu.

Gotho bagħat igħarraf lil Laskri li, dak li sa jagħtih l-ittra, jismu Marju Villari. Dan jinqala' ħafna bħala Stampatur. Hu minn Messina, iżda bagħat għalih u ġiebu mill-Kalabrja, fejn,

(6) Fi żmien Laskri, l-Ordni kellu 6 xwieni għat-tbaħħir. Waħda minnhom imsejħa l-Kaptana, billi fuqha jkun hemm il-General tax-Xwieni—dak li l-lum ngħidulu l-Armirall. Għaż-żamma tagħhom, kienu jintefqu mal-160,000 skud fis-sena. F'Settembru tal-1637, indaħal għalihom il-Balliju Valdina. L-appalt ħadu għal erba' snin. Kull xini b'20,000 skud fis-sena, iżda l-Kaptana bi 23,000. B'hekk il-Gvern irnexxielu jeħles minn nefqa ta' aktar minn 36,000 skud fis-sena li kellu fihom, meta kien jieħu ħsiebhom hu.

Il-Kaptana kellha 190 ruħ ta' l-ekwipaġġ. Bħala qaddiefa kellha 284 bejn ilsiera u ħabsin, flimkien ma' 90 ruħ oħra banavolji. Kull waħda mill ħames xwieni l-oħra, kienet iġġib 163 ruħ ta' l-ekwipaġġ, 210 lsiera u ħabsin u 70 bonavolji. Bi ħlas, il-baħrin kellhom 10 ħabbiet kull jum, u kienu jgħidulhom "gente di capo". Il qaddiefa, ħabba kulljum, bħala kumpanaġġ, u msejħa "gente di ciurma". Biss, meta l-bonavolji jidħlu ma' l-Ordni, jieħdu għadd ta' flus u jintrabtu għal xi żmien. Iżda dawn kienu jistgħu jinħallu kull meta jridu, basta jroddu lura l-flus li ħadu, wara li jinqatgħalhom minnhom taż-żmien li kienu għamlu bħala ħ'as ta' qaddiefa minn rajhom. Ħabta tal-1760, bdew idaħħlu wkoll baħrin bħala qaddiefa fuq ix-xwieni. Lil dawn tawhom l-isem ta' "Passavolanti".

Fiż-żmien li qed insemmu, il-ħabba kienet tissarraf f'6 dwiener.

(7) Ark. ta' l-Ordni, vol. 737, pag. 81.

minn xi snin 'l hawn, kien qed jaħdem hemm fis-sengħa tiegħu tajjeb ħafna, bla ma nstama' ebda tgergir dwaru. Dan għamlu bil-ħsieb li jibagħtu lejn Malta, biex jidħol għax-xogħol u l-ħedma fit-twaqqif ta' l-Istamperija hemm, bħalma hekk huma l-għoġba u l-amar tal-Gran Mastru.

Meta Villari wasal Messina, sewsuh ħafna biex jibqa' f'artu u ma jiċċaqlaqx minn hemm. Iżda kien kollu ta' xejn, għax ma darx għal dak li qalulu, billi ried iġarrab xortih f'Malta. Għalhekk Villari telaq bil-qalb kollha, mixtieq u mlebleb, biex juri deħwitu li jaqdi tajjeb u bi bżulija sewwa fis-sengħa tiegħu, bħalma hekk huwa (Gotho) jittama li jsir.

Gotho ma għamel ebda ftehim miegħu, dwar kemm ħlas għandu jkollu ta' ħedmitu, billi Villari ried li fuq dil-biċċa, jiftiehem meta jkun Malta. U dan wiegħed li kellu jagħmlu bla tkabbir ta' xejn. Biss għaddielu 40 uqija flus bħala għajnuna, barra milli tah ukoll xi ħaġ'oħra biex tagħmillu tajjeb għalih innifsu. Il-flus li ħa, kellhom jinqatgħu mill-ħlas li jkun imissu ta' kull jum, kemm-il darba jsaddad fix-xogħol tiegħu. Iżda, jekk jibqa' u ma jiftihemx dwar seneghtu, kien fid-dmir li jrodd il-flus li tah, barra dawk biss li jkun ħtieġ biex ġie f'Malta u jerġa' lura lejn artu.

Fl-aħħar ta' l-ittra, Gotho reġa' tenna, lill-Gran Mastru, li dwar Villari kellu tagħrif li hu jinqala' tajjeb fis-sengħa tiegħu. Għalhekk, it-tama ta' Gotho kienet li dil-biċċa tirnexxi tajjeb f'kollox (8).

U hekk kien, għax għaddiet il quddiem sewwa, billi Pompew beda jħaddem lil Villari u xi nies oħra fl-Istamperija tiegħu.

Meta l-Gran Mastru Laskri ra sseħħ u titwettaq ix-xewqa li kellu bis-saħħa ta' Pompew de Fiore, ried li jissokta jgħin lil dan, ħalli jagħmillu aktar il-qalb fix-xogħol tiegħu. U biex jasal f'dan il-ħsieb, fil-25 ta' Mejju, 1644, ħareġ Prammatka (Liġi). Din kienet tgħid li, billi t-twaqqif ta' l-Istampa fl-ibliet tista' tkun ta' bosta fejda u ta' ġid għal kulħadd, is-Slaten dejjem taw privileġġi u prerogativi lil min idaħħalha. Għalhekk, billi Pompew de Fiore kien li daħħalha hawn, ġie maqtugħ li, tul għaxar snin, ħadd ma jista' jdaħħal u jbiegħ f'Malta, għall-ebda ħaġa, il-kotba tas-*Santu Kruċ*, *l-A.B.Ċ.*, *Psalterji*, *Dunatï*, *Duttrini*, *Luni Nuo-*

(8) Traduzione dei Regj Commissarj d'Inchiesta. Malta, 1838, paġ. 29.

vi, *Pronostki*, *Indulgenzi* li jinqdew bihom f'Malta, l-*Evanġelju ta 'San Ġwann* u l-*Virtù tal-ġebla ta' San Pawl*. Terġa', kulmin għandu minn dawn il-kotba, fi żmien tmint ijiem, kellu jeħod-hom fl-Istamperija li kien hemm fil-Fran ta' l-Ordni. Min jikser dan l-amar, barra milli jeħel li jħallas 10 skudi lill-Fiskal, kien jitlef ukoll il-kotba li jkollu, billi jeħduhomlu (9).

* Għalkemm il-privattiva li ġiet mogħtija lil De Fiore, titkellem dwar kotba żgħar biss, m'għandhiex t'ttieħed li b'hekk tfisser li, l-Istamperija li kellu kienet dgħajfa mis-saħħa u li ma tiflaħx tistampa kotba wkoll kbar. Huwa kien jaqbel li f'Malta toħroġ xi Liġi biex ma jiġi ebda ktieb hawn? Naħsbu li anqas qatt ma seta' jsir dan, ukoll li kieku l-Istamperija ta' de Fiore kienet l-akbar waħda li kien hawn fid-dinja f'dak iż-żmien.

Mela, il-ħsieb tal-Gran Mastru ma kienx ħaġ'oħra, meta ħareġ il-Prammatka li semmejna, għajr li dawk il-kotba żgħar li drabijiet oħra kienu jiġu minn barra, għall-qadi ta' dawn il-Gżejjer, jidraw jistampawhom hawn, ħalli b'hekk igħin, biex ma jonqosx, kemm jista' jkun, ix-xogħol lill-ewwel Stamperija li twaqqfet f'Malta u l-waħdanija li kien hawn—dik biss ta' Pompew de Fiore.

(*Jissokta*)